

Magdalena JÓZWIAK*

PRINCEPS EXEGETARUM A JĘZYK HEBRAJSKI NA PODSTAWIE *QUAESTIONES HEBRAICAE IN GENESIM*

*Ego [...] Hebraeus, Graecus, Latinus, trilinguis*¹.

Najważniejszym dziełem i celem życia św. Hieronima była praca nad przekładem Biblii na język łaciński², co w dużej mierze umożliwiła mu znajomość języków biblijnych³. Hieronim zabłysnął objaśniając Pismo Święte. Stworzył wiele komentarzy biblijnych do ksiąg Starego i Nowego Testamentu. Biorąc pod uwagę zarówno ilość pism, jak i doniosłość twórczości pisarskiej Hieronima, ograniczamy się w niniejszym artykule do *Quaestiones Hebraicae in Genesim*⁴, próbując wykazać na podstawie tego dzieła Hieronimową znajomość „świętego języka”⁵. W centralnym punkcie tego artykułu spróbujemy przede

* Dr Magdalena Józwiak – wykładowca na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu oraz w Instytucie Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych Uniwersytetu Wrocławskiego; lektor w Szkole Języków Antycznych i Orientalnych przy Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego; e-mail: mjozwiak.uni.wr@gmail.com.

¹ Hieronimus, *Apologia adversus libros Rufini* 3, 6, PL 23, 462A.

² Owocem tej pracy jest Wulgata, która umocniła reputację św. Hieronima jako biblisty, tłumacza i komentatora Pisma Świętego. Przekład ten ze względu na swą powagę był nazywany w średniowieczu *nostra translatio, nostra usitata editio* albo też *ea translatio qua nostrae ecclesiae passim utuntur*.

³ Hieronimowe zdolności lingwistyczne doceniali inni pisarze chrześcijańscy, jak np. św. Augustyn: „quamvis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus et omnium trium linguarum peritus, qui non ex Graeco, sed ex Hebraeo in Latinum eloquium easdem scripturas convertit” (*De civitate Dei* XVIII 43, PL 41, 603).

⁴ Hieronimus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim*, PL 23, 935A - 1010A, tłum. M. Józwiak: *Kwestie hebrajskie w Księdze Rodzaju św. Hieronima. Przekład i komentarz*, Wrocław 2010, 34-131.

⁵ Spośród pozycji bibliograficznych, traktujących o Hieronimowej znajomości języka hebrajskiego, warto wymienić: J. Barr, *St. Jerome's Appreciation of Hebrew*, „Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester” 49 (1967) 281-302; E. Brönno, *Die Aussprache der hebräischen Laryngale nach Zeugnissen des Hieronymus*, Aarhus 1970; E. Burstein, *La compétence de Jérôme en hébreu. Explication de certaines erreurs*, REAug 21 (1975) 3-12; V. Capelli, *Segni diacritici ed eredità filologica origeniana in Gerolamo*, „Adamantius” 13 (2007) 82-101; P.B. Decock, *Jerome's turn to the Hebraica veritas and his rejection of the traditional view of the Septuagint*, „Neotestamentica. Journal of the New Testament Society of South Africa” 42 (2008) 205-222; Ch. Markschies, *Hieronimus und die „Hebraica Veritas“*. *Ein Beitrag zur Archäologie des protestantischen Schriftverständnisses?*, in: *Die Septuaginta*, hrsg. M. Hengel, Tübingen 1994, 131-181; E. Prinzivalli, „*Sicubi dubitas, Hebraeos interroga*”. *Girolamo tra difesa dell'Hebraica veritas e polemica*

wszystkim ukazać, jak ów Doktor Kościoła radzi sobie z tekstem, przekładając Biblię z języka oryginalnego na łacinę. W swoim dziele Hieronim stara się podać etymologię prawie każdej nazwy własnej, występującej w komentowanym przez niego tekście. Zasługi Hieronima na tym polu są oczywiście ogromne, lecz niekiedy myli się wyprowadzając etymologię danego słowa, co też wypunktujemy w tym artykule. Zaprezentujemy również kreatywność św. Hieronima, który w swoich wyjaśnieniach korzysta między innymi z języka egipskiego; nadto ukážemy, jak autor Wulgaty wyjaśnia typowe wyrażenia hebrajskie, jak podejmuje próby poprawienia Septuaginty oraz przywołamy rozważania natury czysto gramatycznej, które komentator zawiera w *Quaestiones Hebraicae*.

1. *Quaestiones Hebraicae in Genesim*. *Quaestiones Hebraicae* wchodzą w skład trylogii, na którą składają się: *Liber interpretationis hebraicorum nominum*⁶, *Liber de situ et nominibus locorum hebraicorum*⁷ i *Liber quaestionum hebraicarum in Genesim*. Hieronim pragnął dostarczyć Zachodowi instrumentarium, które składało się ze słownika etymologicznego nazw własnych występujących w Biblii, biblijnego leksykonu geograficznego oraz analizy krytycznej trudnych miejsc Księgi Rodzaju. W każdym z tych dzieł Hieronim umieszcza przedmowę, która wskazuje na to, że zostały one opublikowane w podanej kolejności, ale można odnaleźć wzajemnie odwołania sugerujące, że Hieronim pracował nad wszystkimi trzema równocześnie. Przyjmuje się, że było to między rokiem 389 a 391⁸, ponieważ wiadomo, że praca nad zamykającymi trylogię *Quaestiones Hebraicae* została czasowo przerwana, kiedy Hieronim zajął się przekładem homilii Orygenesisa do Ewangelii według św. Łukasza. *Quaestiones Hebraicae* miały szczególne znaczenie w ewolucji Hieronima jako bibliisty⁹. Objąsanie tekstu nie przybiera tutaj formy ciągłego komentarza, ale omówienia wybranych i problematycznych miejsc z Księgi Rodzaju. Hieronim pisząc

antigiudaica, ASE 14 (1997) 179-206; S. Rebenich, *Jerome. The „Vir Trilinguis” and the „Hebraica Veritas”*, VigCh 47 (1993) 50-77; M. Rehm, *Die Bedeutung hebräischer Wörter bei Hieronymus*, „Biblica” 35 (1954) 174-197; W.H. Semple, *St. Jerome as a Biblical Translator*, „Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester” 48 (1966) 227-243; C. Siegfried, *Die Aussprache des Hebräischen bei Hieronymus*, ZAW 4 (1884) 34-83; F. Stummer, *Einige Beobachtungen über die Arbeitsweise des Hieronymus bei der Übersetzung des Alten Testaments aus der Hebraica Veritas*, „Biblica” 10 (1929) 3-30; E.F. Sutcliffe, *St. Jerome’s pronunciation of Hebrew*, „Biblica” 29 (1948) 112-125; M. Rahmer, *Die hebräischen Traditionen in den Werken des Hieronymus. Die Commentarien zu den XII kleinen Propheten*, „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums” 14 (1897) 625-639.

⁶ Por. PL 23, 771A - 858A.

⁷ Por. PL 23, 859A - 928B.

⁸ Por. J.N.D. Kelly, *Hieronim. Życie, pisma, spory*, tłum. R. Wiśniewski, Warszawa 2003, 176. A także: A. Kamesar, *Jerome, Greek Scholarship and the Hebrew Bible. A study of the „Quaestiones Hebraicae in Genesim”*, Oxford 1993, 42; C.T.R. Hayward, *Saint Jerome’s Hebrew Questions on Genesis*, Oxford 1995, 14-15.

⁹ Por. Burstein, *La compétence de Jérôme en hébreu*, REAug 21 (1975) 3-4.

Quaestiones Hebraicae nie wierzył już w natchniony charakter Septuaginty¹⁰ i świadomie rozpoczął kampanię na rzecz *hebraica veritas*, tym samym starając się usunąć szeroko rozpowszechnione uprzedzenia i nieufność, jaką do niej odczuwano, wynikającą być może ze znikomej bądź żadnej znajomości „świętego języka”. W swoim dziele przywołuje stary łaciński przekład Pisma Świętego, poddając go analizie w świetle tekstu hebrajskiego i greckich tłumaczeń: Septuaginty, Akwili, Symmacha i Teodocjona. W tej pracy Mnich z Betlejem trzyma się kwestii lingwistycznych, geograficznych i historycznych. Próbuje ustalić najbardziej autentyczne brzmienie tekstu i jego dosłowne znaczenie. Wyjaśnia etymologię imion¹¹, niekiedy miejsc geograficznych¹², wylicza różne przekazy i podania dotyczące danej kwestii¹³. Autor Wulgaty pisząc to dzieło w pełni uświadamiał sobie, jak wielkie oburzenie wywoła poddając ocenie

¹⁰ E. Burstein, analizując Hieronimowy komentarz do Rdz 28, 19, podkreśla w swoim artykule, iż autor Wulgaty, zestawiając w *Quaestiones Hebraicae* różne tłumaczenia danego wersetu biblijnego z oryginałem hebrajskim, z łatwością dostrzegł błędy tłumaczy Septuaginty i stąd zwrócił się ku *hebraica veritas* (Burstein, *La compétence de Jérôme en hébreu*, s. 4: „Jérôme avait remarqué facilement l’erreur des Septante; car, à l’encontre des ses contemporains, il lisait et identifiait les caractères hébraïques. Il était donc capable de constater que les mots hébraïques avaient été contractés”). Wydaje się, że takie stwierdzenie jest na wyrost, gdyż tłumacze Septuaginty znali świetnie język hebrajski, bo przecież byli Żydami. A zatem nie można tutaj mówić o błędach tłumaczy Septuaginty, lecz najprawdopodobniej posługiwali się oni innymi wersjami tekstu oryginalnego niż św. Hieronim. Stąd niekiedy w Septuagincie zauważa się nie tylko braki poszczególnych wersów czy też całych fragmentów tekstu, ale w pewnych miejscach grecki przekład wydaje się być streszczeniem myśli przewodniej hebrajskiego oryginału. Za przykład może posłużyć Księga Hioba. Grecki przekład Księgi Hioba różni się znacznie od masoreckiego tekstu. Przede wszystkim przekład Siedemdziesięciu jest krótszy o jedną piątą w skali całej księgi, por. H.M. Orlinsky, *Studies in the LXX of the Book of Job*, „Hebrew Union College Annual” 28 (1957) 53-74. W greckiej wersji Księgi Hioba brak fragmentów, które można uznać za gorszące lub prowokacyjne na płaszczyźnie religijnej (por. Hi 12, 21; 13, 19-20; 19, 28; 20, 3-4; 21, 15, 23; 22, 13-16; 31, 35; 40, 2). Największe zmiany zauważa się w rozdziałach 29-37, gdzie w Septuagincie brakuje aż 77 wersów (por. G. Ravasi, *Hiob. Dramat Boga i człowieka*, tłum. B. Rzepka, t. 1, Kraków 2004, 60). Nadto w greckim tekście Księgi Hioba znajdują się dwa dodatki w Hi 2, 9nn. i Hi 42, 17nn., por. Cz. Jakubiec, *Księga Hioba. Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz – ekskursy*, Poznań – Warszawa 1974, 48. A zatem grecki przekład Księgi Hioba różni się od wersji masoreckiej, gdyż były różne redakcje hebrajskiego Hioba. Jedna jest podstawą przekładu Septuaginty, z kolei druga jest nam znana z tekstu masoreckiego.

¹¹ Dla przykładu zob. choćby Hieronimowe wyjaśnienia dotyczące następujących imion: Ewa (Hieronimus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 3, 20, PL 23, 943C), Kain (tamże 4, 1, PL 23, 944A), Set (tamże 4, 25, PL 23, 945B), Adam (tamże 4, 26, PL 23, 945B - 946A), Noe (tamże 5, 29, PL 23, 947C), Abraham (tamże 17, 3, PL 23, 963B-C), Sara (tamże 17, 15, PL 23, 964A), Jakub (tamże 27, 36, PL 23, 980B), Beniamin (tamże 35, 18, PL 23, 992A), Efraim (tamże 42, 50, PL 23, 999B).

¹² Zob. przykładowe wyjaśnienia na temat etymologii miejsc: Babilon (tamże 10, 10, PL 23, 953B), Ur (tamże 11, 28, PL 23, 956A), dolina Siddim (tamże 14, 3, PL 23, 959A-B), Beer Szeba (tamże 26, 32-33, PL 23, 980A), Betel (tamże 28, 19, PL 23, 981A), Sychem (tamże 48, 22, PL 23, 1004A-B).

¹³ Zob. choćby Hieronimowe rozważania do Rdz 21, 9 (tamże, PL 23, 967B), czy też do Rdz 21, 14 (tamże, PL 23, 967C - 968A).

wersję Pisma Świętego opartą na Septuagincie. Wyjątkowo długa przedmowa do *Quaestiones Hebraicae* świadczy o tym, że już kiedy je pisał, to wzywano go, aby się wytłumaczył ze swojej arogancji¹⁴. W przekonaniu św. Hieronima komentowanie Pisma Świętego nie jest indywidualnym dziełem danego egzegety. Zgodnie z tą zasadą Hieronim nie podaje przeważnie imion komentatorów, z których korzysta, uważając ich dorobek za część Tradycji Kościoła. Należy jednak odnotować, że podstawowym źródłem *Quaestiones Hebraicae* jest praca Józefa Flawiusza pt. *Antiquitates Iudaice*, choć Hieronim korzysta również z łacińskich autorów klasycznych.

2. Hieronimowa znajomość języka hebrajskiego na podstawie *Quaestiones Hebraicae in Genesim*.

„Gdy byłem młodzieńcem i głucha samotność otaczała mnie zewsząd, nie mogłem znieść napaści grzechu i żaru zmysłów; i chociaż łamałem je częstymi postami, to jednak umysł płonął w myślach. Chcąc go poskromić zwróciłem się z prośbą o naukę do pewnego brata, który był Żydem z pochodzenia; po odbytych studiach, dzięki którym poznałem bystrość Kwintyliana, bujną wymowę Cycerona, powagę Frontona i łagodność Pliniusza, zacząłem się uczyć alfabetu, zastanawiać się nad słowami syczącymi i przydechowymi. Ile w to włożyłem pracy, ile podjąłem trudów, ile razy zwątpiłem, ile razy ustawałem i z gorącego pragnienia, żeby się nauczyć, znów zaczynałem, co wycierpiałem, świadkiem jest moje sumienie i ci, którzy żyli razem ze mną. I dzięki czynię Panu, że z gorzkiego nasienia nauki zbieram słodkie owoce”¹⁵.

Wyżej przytoczone słowa z *Listu* 125 obrazują między innymi nastawienie św. Hieronima do nauki, przedstawiają trudności, jakie napotkał na swej drodze podczas nauki języka hebrajskiego, skutki zaś tego przedsięwzięcia są widoczne do dnia dzisiejszego.

¹⁴ We wstępie do omawianego dzieła ostro atakuje swoich przeciwników, nazywając ich „grzesznymi świniami”: „Qui in principiis librorum debebam secuturi operis argumenta proponere, cogor prius respondere maledictis, Terentii quippiam sustinens, qui comoediarum prologos in defensionem sui scenis dabat. [...] Non mirum ergo si contra me parvum homunculum immundae sues grunniant, et pedibus margaritas conculcent, cum adversus doctissimos viros, et qui gloria invidiam superare debuerant, livor exarserit” (tamże Praefatio, PL 23, 935A).

¹⁵ Hieronymus, *Epistula* 125, 12, *ŻMT* 63 [wyd. łacińsko-polskie, tekst łac. i oprac. H. Pietras, tłum. J. Czuj, oprac. M. Ożóg, t. 4 (116-130)], Kraków 2011, 160-160*: „Dum essem iuvenis, et solitudinis me deserta vallarent, incentiva vitiorum ardoremque naturae ferre non poteram, quem cum crebris ieiuniis frangerem, mens tamen cogitationibus aestuabat. Ad quam edomandam, cuidam fratri, qui ex Hebraeis crediderat, me in disciplinam dedi, ut post Quintiliani acumina, Ciceronis fluvios, gravitatemque Frontonis, et lenitatem Plinii, alphabetum discerem, et stridentia anhelantiaque verba meditarer. Quid ibi laboris insumperim, quid sustinuerim difficultatis, quoties desperaverim, quotiesque cessaverim, et contentione discendi rursus inceperim, testis est conscientia, tam mea qui passus sum, quam eorum qui mecum duxerunt vitam. Et gratias ago Domino, quod de amaro semine litterarum, dulces fructus carpo”.

Pośród gąszczy opinii i sądów badaczy na temat Hieronimowej znajomości języka hebrajskiego chcielibyśmy przywołać dość kuriozalne stanowisko, jakie prezentuje Pierre Nautin, który w swej monografii na temat Orygenesza¹⁶ próbuje udowodnić, że św. Hieronim nie dość, że był w swych komentarzach biblijnych zupełnie zależny od Orygenesza, to jeszcze nigdy nie widział na oczy jego *Heksapli*. P. Nautin sugeruje, że autor Wulgaty znał tylko *Heksapłę* z dzieł Euzebiusza z Cezarei oraz Epifaniusza z Salaminy¹⁷. Ten badacz w swych sądach posunął się jeszcze dalej, gdyż w artykule z 1986 r. twierdzi, że św. Hieronim nie znał ani słowa po hebrajsku!¹⁸ Ostatecznie P. Nautin podsumowuje, iż podziw, jaki żywimy do Hieronima, nazywanego *vir trilinguis* jest niezasadnym i fałszywym roszczeniem wysuwany przez samego autora Wulgaty!¹⁹

Wobec opinii P. Nautina, odmawiającego św. Hieronimowi znajomości hebrajskiego, chcielibyśmy dla przeciwwagi przywołać opinię Adama Kamesara, który w swoim opracowaniu, dotyczącym *Quaestiones Hebraicae*²⁰, docenia i chwali autora Wulgaty, że przedłożył nowe podejście metodologiczne do badanego tekstu, przykładając większą wagę do kwestii i problemów filologicznych niż jego poprzednicy greccy²¹. Z kolei Pierre Jay podkreśla, że zaletą św. Hieronima jest to, iż odważył się w swoich badaniach tekstu biblijnego sięgnąć do oryginału hebrajskiego i egzegezy żydowskiej, czym góruje nad swoimi poprzednikami²². Także krytyczne badania przeprowadzone przez Eitana Bursteina, który opublikował artykuł pt. *La compétence de Jérôme en hébreu. Explication de certaines erreurs*, potwierdzają, że Hieronim czytał i rozumiał hebrajską Biblię²³.

Reasumując, w naszym mniemaniu odmawianie św. Hieronimowi znajomości języka hebrajskiego jest niezgodne z prawdą. Lektura Hieronimowych komentarzy do Pisma Świętego poświadcza, że znał on „święty język”, na co wskazują jego dokładne, precyzyjne i analityczne odwołania do języka

¹⁶ Por. P. Nautin, *Origène: Sa vie et son oeuvre*, Paris 1977.

¹⁷ Por. tamże, s. 214, 284, 326, 344 i 359.

¹⁸ Por. P. Nautin, *Hieronymus*, TRE XV 310.

¹⁹ Por. tamże, s. 309, 311.

²⁰ Por. Kamesar, *Jerome, Greek Scholarship and the Hebrew Bible; tenże, Studies in Jerome's „Quaestiones Hebraicae in Genesisim”: The Work as Seen in the Context of Greek Scholarship*, Ph.D. Diss., Oxford University 1987.

²¹ Por. tenże, *Studies in Jerome's „Quaestiones Hebraicae in Genesisim”*, s. 96, 115, 120, 129.

²² Por. P. Jay, *L'exégèse de saint Jérôme d'après son „Commentaire sur Isaïe”*, Paris 1985, 39: „Pour être à même de remonter aux textes originaux de l'Ancien Testament, Jérôme n'avait pas hésité en effet à aller chercher auprès de juifs compétents une connaissance non seulement de la langue mais des traditions hébraïques”.

²³ Por. Burstein, *La compétence de Jérôme en hébreu*, s. 12: „La compétence linguistique [de Jérôme] ne se mesure pas avec précision; et faire passer l'oeuvre hiéronymienne au crible des critères de la philologie moderne serait aussi absurde que vain. Néanmoins on peut, nous semble-t-il, établir pour Jérôme une distinction entre ce que nous proposons d'appeler compétence «active» et connaissance «passive». Jérôme, de toute évidence, était capable de lire et reconnaître les formes hébraïques; il lisait l'Écriture avec une aisance et une célérité qui étonnaient ces contemporains”.

hebrajskiego, co oczywiście nie oznacza, że autor Wulgaty nie popełniał błędów. W konsekwencji podzielamy w pełni opinię Stefana Rebenicha, który przypisuje św. Hieronimowi oryginalne i wybitne osiągnięcia w jego studiach nad *hebraica veritas*²⁴.

a) Przekładanie Biblii hebrajskiej na łacinę. Św. Hieronim poddając analizie Rdz 1, 2: „Et Spiritus Dei ferebatur super aquas” odnotowuje, że w tekście hebrajskim w tym miejscu pojawia się słowo **מְרַחֶפֶת**, które można tłumaczyć jako *incubabat* lub *confovebat*, lecz w Wulgacie umieścił słowo *ferebatur*, co wydaje się najlepszym przekładem, gdyż **מְרַחֶפֶת** pochodzi od hebrajskiego czasownika **רָחַף** – „unosić się”, „trzepotać skrzydłami”²⁵. Łaciński czasownik *ferre* ma takie samo znaczenie. W *Quaestiones Hebraicae* zaś Hieronim poszedł za znaczeniem tego rdzenia w języku syryjskim, gdzie *rahep* znaczy „wylegać”, „wysiadywać”²⁶:

„Stosownie do tego, że w naszych kodeksach napisano *unosil się*, w hebrajskim tekście jest MEREFETH (**מְרַחֶפֶת**) co my możemy oddać jako *wysiadynał* lub *wygrzewał*, na podobieństwo ptaka, ożywiającego ciepłem jaja. Z czego wywnioskowałem, że nie jest tu mowa o duchu świata, jak niektórzy mniemają, lecz o Duchu Świętym, o którym mówi się, że jest ożywicielem wszystkich od samego początku”²⁷.

b) Wokalizacja słów. Autor Wulgaty często w swoich komentarzach biblijnych podejmuje problem wokalizacji słów²⁸. Komentując Rdz 2, 23: „Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea: haec vocabitur mulier, quoniam ex viro sumpta est”, wyjaśnia, że w języku hebrajskim została zachowana etymologia, ponieważ w opinii św. Hieronima słowo **אִשָּׁה** (kobieta) wywodzi się od wyrazu **אִישׁ** (mężczyzna)²⁹. Następnie Hieronim podaje, iż Teodocjon

²⁴ Por. Rebenich, *Jerome. The „Vir Trilinguis”*, s. 58: „Jerome had direct access to Rabbinic literature and was at least able to understand a Hebrew text. His translation of the Old Testament *iuxta hebraeos* and his conception of the *hebraica veritas* was indeed an outstanding and original achievement”.

²⁵ Por. L. Koehler – W. Baumgartner – J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, red. wyd. pol. P. Dec, t. 2, Warszawa 2008, 264, nr 8547.

²⁶ Por. Józwiak, *Kwestie hebrajskie w Księdze Rodzaju św. Hieronima*, s. 38, nota 74.

²⁷ Hieronimus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim 1, 2*, PL 23, 939A: „Pro eo quod in nostris codicibus scriptum est, ferebatur, in Hebraeo habet MEREFETH (**מְרַחֶפֶת**), quod nos appellare possumus, «incubabat», sive «confovebat», in similitudinem volucris, ova calore animantis. Ex quo intelligimus, non de spiritu mundi dici, ut nonnulli arbitrantur, sed de Spiritu Sancto, qui et ipse vivifi cator omnium a principio dicitur”, tłum. Józwiak, s. 38-39.

²⁸ Por. choćby: Hieronimus, *Commentarius in Ecclesiasten 12, 5*, PL 23, 1110B - 1111B; tłum. K. Bardski: Hieronim, *Komentarz do Księgi Eklezjastes*, BOK 5, Kraków 1995, 145-146.

²⁹ W tym passusie w tekście oryginalnym występuje ciekawa gra słów **אִישׁ** i **אִשָּׁה**. Już starożytni tłumacze Biblii podejmowali próby oddania tej gry słów w Rdz 2, 23, o czym wspomina św. Hieronim w swym komentarzu. Późniejsi tłumacze podejmują podobne próby. Dla przykładu ks. Jakub Wujek przekłada ten werset w sposób następujący: „I rzekł Adam: «To teraz kość z kości moich i ciało z ciała mego; tę będą zwać **Mężyną**, bo z **męża** wzięta jest»” (*Pismo Święte Starego*

w swoim tłumaczeniu wyprowadza inną etymologię, gdyż ten rzeczownik można również tłumaczyć jako „wzięcie”, w zależności od tego jak zostanie przeczytany. A mianowicie, jeżeli omawiany rzeczownik przeczyta się przez literę *szin* (ש), wówczas oznacza „kobietę”, jeżeli zaś przez *sin* (ש), to znaczy „wzięcie”, dlatego też ów Doktor podaje dwie możliwości wokalizacji i znaczenia tego układu spółgłosek. A niejasności wynikają z tego, że w tamtym czasie Biblia hebrajska była zapisana wyłącznie spółgłoskami i stąd także tłumacze greccy różnią się w swoich przekładach:

„W języku greckim i łacińskim nie słychać w brzmieniu, że kobietą została nazwana, ponieważ jest wzięta z mężczyzny, lecz w języku hebrajskim etymologia została zachowana. Gdyż mężczyzna, to IS (איש), a kobieta ISSA (אישה). Stąd i słusznie Symmach chciał zachować etymologię w greckim, mówiąc: «Ta niech będzie nazwana ἀνδρῖς, ὅτι ἀπὸ ἀνδρὸς ἐλήφθη», a my po łacinie możemy powiedzieć: «Haec vocabitur virago, quia ex viro sumpta est». Teodocjon zaś wyprowadził inną etymologię, mówiąc: «Ta będzie się nazywać *wzięcie*, ponieważ z mężczyzny została wzięta». Ponieważ rzeczownik ISSA (אישה), może oznaczać również *wzięcie*, w zależności od tego, jak zostanie przeczytany³⁰.

Pomyłki w wokalizacji słów nie są wyłącznie skutkiem tego, że pierwotnie hebrajski tekst Biblii był zapisany w formie spółgłoskowej, lecz mogą być również wynikiem przemyślanych poprawek, które św. Hieronim wprowadza do tekstu. Takim passusem jest werset z Rdz 49, 5-6. W Biblii hebrajskiej w tym miejscu występuje słowo שורר, czyli „wół”³¹, św. Hieronim zaś odczytuje שורר³² i tłumaczy, że Symeon i Lewi zburzyli mur. Być może chce przez to uniknąć sprzeczności z Rdz 34, 28n, gdzie jest mowa o splądrowaniu miasta, a nie wspomina się o przecinaniu żył wołom. Wydaje się, że Książe Egzegetów próbuje poprawić tekst oryginalny, chcąc za wszelką cenę zatuszować wszelkie miejsca, które mogą budzić jakiegokolwiek niejasności³³.

*i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka, Kraków 1962, 13). Powiązanie tych dwóch słów jest najprawdopodobniej interpretacją popularnej etymologii, ponieważ poprawnie słowo אשה trzeba byłoby wyprowadzić od hebrajskiego rdzenia נשא – „odnosić”, „wznosić”, „nosić”. Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 680, nr 6233.*

³⁰ Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim 2, 23, PL 23, 942A*: „Non videtur in Graeco et in Latino sonare, cur mulier appelleretur, quia ex viro sumpta sit: sed etymologia in Hebraeo sermone servatur. Vir quippe vocatur IS (איש), et mulier ISSA (אישה). Recte igitur ab IS, appellata est mulier ISSA. Unde et Symmachus pulchre etymologiam etiam in Graeco voluit custodire, dicens: «Haec vocabitur ἀνδρῖς, ὅτι ἀπὸ ἀνδρὸς ἐλήφθη», quod nos Latine possumus dicere: «Haec vocabitur virago, quia ex viro sumpta est». Porro Theodotio aliam etymologiam suspicatus est, dicens: «Haec vocabitur assumptio: quia ex viro sumpta est». Potest quippe ISSA (אישה) secundum varietatem «accentus» et «assumptio» intelligi”, tłum. Józwiak, s. 41.

³¹ Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 2, s. 448, nr 9255.

³² Czyli „mur”. Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 2, s. 450, nr 9257.

³³ Por. Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim 49, 5-6, PL 23, 1005A-B*,

c) **Wyższość *hebraica veritas* nad przekładami.** Św. Hieronim, analizując trudniejsze fragmenty z Księgi Rodzaju, zawsze w miejscach wątpliwych uznaje wyższość tekstu oryginalnego nad przekładami. Jednym z takich passusów jest werset z Rdz 3, 15: „Ipse³⁴ servabit caput tuum, et tu servabis ejus calcaneum”. W tym miejscu komentator wyjaśnia, że tekst hebrajski zamiast *servabit* – „będzie czyhał” zawiera formę od czasownika *contere* – „miażdżyć”:

„Lepiej jest w tekście hebrajskim: «Ten zmiążdży głowę twoją, a ty zmiążdżysz mu piętę». Ponieważ i nasze kroki są spętane przez węża, to Pan definitywnie zmiążdżył szatana pod stopami naszymi”³⁵.

d) **Wyprowadzanie etymologii imion.** W *Quaestiones Hebraicae* uderza nagromadzenie etymologii, ponieważ autor Wulgaty podejmuje próbę wyprowadzania etymologii z prawie każdego imienia występującego w komentowanym przez niego tekście. A trzeba pamiętać, że ani Hieronim, ani ci, z których prac korzystał, nie mieli pojęcia o naukowej etymologii i polegał wyłącznie na swoich domysłach. Jednym z takich przykładów jest passus z Rdz 5, 29, gdzie pojawia się postać Noego. Św. Hieronim wyprowadza to imię od hebrajskiego rdzenia **נִוּחַ** – „odpoczywać”, „spocząć”, „osiąść”³⁶ i wyjaśnia, że Noe trzeba rozumieć jako „odpoczynek”, ponieważ przez potop wszystko na świecie ucichło³⁷:

tłum. Józwiak, s. 124-125: „«Bracia Symeon i Lewi popełnili niesprawiedliwość wedle swego zamierzenia: dusza moja nie będzie uczestniczyła w ich podstępie i serce moje nie będzie ubiegać się o udział w ich zgromadzeniu, ponieważ w szale swoim pozabijali ludzi i w żądzy swej poprzecinali żyły wołom». Koniecznie jestem zmuszony wedle założenia dziełka nadal przywoływać te kwestie, które nie zgadzają się z hebrajską prawdą. W hebrajskim tekście ten wers wygląda następująco: «Symeon i Lewi [są] braćmi, narzędzia przemocy [są] ich bronią. Dusza moja nie wkroczy w ich tajemne zamysły ani w ich zgromadzenia, aby sława moja nie została zniszczona, ponieważ w szale swoim pozabijali ludzi i w swej żądzy zburzyli mur» (Rdz 34). Oznacza to, że nie posłuchali rad ojca, ponieważ zabili mężów sprzymierzonych Sychema i Chamora, tym samym wystąpili przeciw prawu pokoju i przelali niewinną krew przyjaciół i jakby w jakimś szale, chwyceni okrucieństwem, zburzyli mury przyjacielskiego miasta”.

³⁴ W Septuagincie jest *ἀνὴρ*, tak też mają Ojcowie greccy, odnosząc zapowiedź do Mesjasza, a nie do potomstwa. Za Septuagintą idzie Vetus Latina, w której jest zaimek *ipse*. W Wulgacie zaś Hieronim zawarł formę *ipsa* wskazując wyraźnie na niewiastę, która ma walczyć z wężem kusiciellem. Powszechnie uważa się lekcję Wulgaty za nieautentyczną ze względu na męski przedrostek czasownika w tekście masoreckim (**יְשׁוּבָהּ**), co wskazuje, że podmiotem jest **הָיָה** – „on” lub „ono”. Jeśliby zaimek **הָיָה** przełożyć wzorem Septuaginty przez „on”, to wówczas Protoewangelia zapowiada przyście jednego zwycięzcy, którego późniejsze przepowiednie nazwą Chrystusem (Ps 2, 7). Jeżeli zaś **הָיָה** odda się za przekładem syryjskim, tzw. *Peszitta*, przez „ono”, wtedy Protoewangelia zapowiadałaby zwycięstwo zbiorowego potomka Ewy.

³⁵ Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 3, 15, PL 23, 943B: „Melius habet in Hebraeo: «Ipse conteret caput tuum, et tu conteres ejus calcaneum»: quia et nostri gressus praepediuntur a colubro: et Dominus conteret Satanam sub pedibus nostris velociter”, tłum. Józwiak, s. 42.

³⁶ Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 638-639, nr 5914.

³⁷ Część egzegetów wyprowadza to imię od rdzenia **נִחַם** – „pocieszać”, „znaleźć pociechę”. Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 647, nr 5971. Lamech

„I nadał mu imię Noe, mówiąc: «Ten ześle nam odpocznienie od trudów naszych». NOE (נח) tłumaczy się jako «odpoczynek». Dlatego został nazwany odpoczynek, ponieważ przez potop wszystko na świecie ucichło»³⁸.

Komentując Rdz 25, 1: „Et adjecit Abraham, et accepit uxorem, et nomen ejus Cetura”, Hieronim odnotowuje, iż imię to interpretuje się jako „związana” albo „złączona”³⁹. Następnie dodaje, że po śmierci Sary Hagar zmieniła imię i status społeczny, bo z nałożnicy stała się żoną:

„Zgodnie z etymologią imię Keturah interpretuje się «zjednoczona» albo «złączona». Odnośnie tej kwestii Hebrajczycy podejrzewają, że po śmierci Sary, Hagar zmieniła imię i z nałożnicy stała się żoną»⁴⁰.

Hieronimowa interpretacja imienia Keturah jest dość oryginalna, ponieważ przyjmuje się, że to imię wywodzi się od hebrajskiego rdzenia קטר – „unosić się w dymie”, „dymić”, „okadzać”⁴¹, oznacza „kadzidło” (por. Pwt 33, 10) i zawiera aluzję do okolic słynących z produkcji kadzidła.

Bardzo ciekawym *exemplum* Hieronimowej kreatywności wyprowadzania etymologii imion jest passus z Księgi Rodzaju, w którym pojawia się postać Józefa Egipskiego: „Et vocavit Pharaon nomen Joseph Saphaneth Phanee, et dedit ei Aseneth filiam Phutiphar sacerdotis Heliopoleos in uxorem” (Rdz 41, 45). Wobec tego, że Faraon, który był Egipcjaninem zmienił Józefowi imię, to Hieronim sugeruje, iż trzeba szukać etymologii nowego imienia Józefa w języku egipskim. Znaczenie nowego imienia, jakie otrzymał Józef jest problemem, który od dawna zajmuje komentatorów. Najstarszą interpretację przedłożył Józef Flawiusz, który cytuje to imię w formie, jaka jest w Septuagincie: Ψονθομόφρανηξ, ale daje przekład κρυπτὸν εὐρετής tj. „tłumacz zakrytych

dając swemu synowi imię Noe mówi: „Ten nas pocieszył”, gdyż Noe przyniósł ludzkości pociechę uwalniając ziemię od przekleństwa Bożego. Przez złożenie ofiary dziękczynnej po potopie Bóg cofnął przekleństwo, które rzucił na ludzi za ich grzechy.

³⁸ Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 5, 29, PL 23, 947C: „Et vocavit nomen ejus Noe, dicens: «Iste requiescere nos faciet ab operibus nostris». NOE (נח), «requies» interpretatur. Ab eo igitur, quod sub illo omnia retro opera quieverunt per diluvium, appellatus est requies”, tłum. Józwiak, s. 48.

³⁹ Takiej etymologii imienia należy szukać w rdzeniu קטר (wiązać, łączyć). Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 2, s. 161, nr 8141.

⁴⁰ Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 25, 1, PL 23, 975B - 976A: „Cetura Hebraeo sermone «copulata» interpretatur, aut «juncta». Quam ob causam suspicantur Hebraei, mutato nomine, eadem esse Agar, quae, Sara mortua, de concubina transierit in uxorem”, tłum. Józwiak, s. 85.

⁴¹ Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 2, s. 160-161, nr 8140. Interpretacja omawianego imienia przedłożona przez autora Wulgaty, nie jest błędna, ponieważ hebrajski rdzeń קטר ma wiele znaczeń, co też przedłożyliśmy wyżej. Hieronim wyprowadzając taką etymologię kierował się racjami logiki. Po śmierci Sary, Hagar zmieniła imię na Keturah, czyli „połączona, związana”, ponieważ połączyła się węzłem małżeńskim z Abrahamem, stając się z niewolnicy żoną.

rzeczy⁷⁴². Książę Egzegetów zaś, jak podaliśmy wyżej, stara się wyjaśnić to imię przy pomocy języka egipskiego⁴³:

„Chociaż po hebrajsku imię to oznacza «tłumacz zakrytych rzeczy», jednak ponieważ nadał je Egipcjanin, to powinno się szukać racji w tym właśnie języku. W języku egipskim SAPHANETH PHANEE (צפנת פענח), albo – jak tłumacze Septuaginty chcieli przełożyć – «Psomthom-Phanech», interpretuje się jako «Zbawca świata», ponieważ uchronił świat od klęski głodu⁷⁴⁴.

e) Etymologia stronnictw religijnych. Pomimo tego, że w większości przypadków etymologie wyprowadzane przez św. Hieronima w *Quaestiones Hebraicae* są trafne, jednak w przypadku wyprowadzania etymologii jednego z ugrupowań religijnych judaizmu, które przyjęło nazwę Faryzeusze, komentator się pomylił⁴⁵. Mianowicie nazwę tę wyprowadza od rdzenia פריץ – „zrobić rozłam”, „rozerwać”, „przecinać⁷⁴⁶:

„I oto wyszedł brat jego i rzekła, dlaczego przedarłeś się przez tę przegrodę? I nadała mu imię Fares”.

„Zamiast «przegroda», Akwila i Symmach przetłumaczyli «podział», co po hebrajsku wokalizuje się PHARES (פריץ). Przez to, że rozdzielił błonę na dwie części, otrzymał imię związane z podziałem. Stąd i Faryzeusze, uważając się za sprawiedliwych, odłączyli się od ludu i byli nazywani «oddzieleni»⁷⁴⁷.

f) Etymologia nazw geograficznych. W krytycznym komentarzu do Księgi Rodzaju komentator objaśnia także etymologię prawie każdej nazwy geograficznej, która pojawia się w świętym tekście. Z racji mnogości przykładów traktujących o tej kwestii przywołałyśmy tylko jeden krótki fragment.

⁴² Por. Iosephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* II 6, 1, *Flavii Iosephi opera edidit et apparatus critico instruxit Benedictus Niese*, t. 1, ed. B. Niese, Berlin 1887, 101.

⁴³ Racja przełożenia tego wyrazu, którą przedstawił Św. Hieronim jako „zbawca świata” nie jest dokładnie i wyczerpująco przez niego uargumentowana. Przekłady syryjskie i targumy opowiedziały się za tłumaczeniem Józefa Flawiusza.

⁴⁴ Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 41, 45, PL 23, 998B-C: „Licet Hebraice hoc nomen, «absconditorum repertorem» sonet, tamen quia ab Aegypto ponitur, ipsius linguae debet habere rationem. Interpretatur ergo sermone Aegyptio SAPHANETH PHANEE (צפנת פענח), sive ut Septuaginta transferre voluerunt, «Psomthom-Phanech», «Salvator mundi», eo quod orbem terrae ab imminente famis excidio liberavit”, tłum. Józwiak, s. 115-116.

⁴⁵ Poprawnie trzeba wyprowadzić tę etymologię na bazie rdzenia aramejskiego פריש – „odłączyć się”, „oddzielić”, „odciąć się”. Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 2, s. 60, nr 7590.

⁴⁶ Por. tamże, t. 2, s. 56, nr 7577.

⁴⁷ Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 38, 29, PL 23, 996B: „Et ecce egressus est frater ejus, et dixit, ut quid divisa est propter te maceria? Et vocavit nomen ejus Phares». Pro «maceria», «divisionem» Aquila et Symmachus transtulerunt, quod Hebraice dicitur, PHARES (פריץ). Ab eo igitur, quod diviserit membrulam secundarum, divisionis nomen accepit. Unde et Pharisaei, qui se quasi justos a populo separaverant, «divisi» appellabantur”, tłum. Józwiak, s. 112-113.

W komentarzu do Rdz 10, 10 autor Wulgaty odnotowuje, że Babel trzeba rozumieć jako „pomieszanie”⁷⁴⁸:

„Nimrod, syn Kusza, pierwszy wprowadził nieznaną im dotąd tyranię i rządził w Babilonie, który przez fakt, że Pan tam pomieszał języki budujących wieżę, jest czasem nazywany BABEL (בבל). Bowiem Babel tłumaczy się jako «pomieszanie»”⁷⁴⁹.

g) Wyjaśnienie pewnych typowych wyrażen hebrajskich. Św. Hieronim komentując Rdz 6, 2: „Videntes autem filii Dei filias hominum, quia bonae sunt”, korzystając z *Heksapli* Orygenesza przedstawił kilka rozwiązań, jak starożytni tłumacze rozumieli wyrażenie „synowie Boży”. Ten zwrot nie jest jednoznaczny, ponieważ u Semitów ściśle związki między dwoma osobami nierzadko oznaczane były wyrażeniami: syn, córka, ojciec czy matka, zaczerpniętymi z określeń różnych stopni pokrewieństwa. Na przykład „bratem jutrzeńki” nazywano człowieka, o którym chciano powiedzieć, że wczesnie wstaje. Czcieli jakiegoś bóstwa nazywano jego synami, np. Izraelici to „synowie Jahwe” (Wj 4, 22). W Piśmie Świętym wyrażenie „synowie Boży” raz oznacza aniołów (por. Ps 28, 1), kiedy indziej Izraela (por. Wj 12, 31), dlatego na podstawie Pisma Świętego nie można określić sensu omawianego zwrotu. Księżę Egzegetów rozpatruje sens tego wyrażenia w oparciu o starożytne przekłady, lecz również przekłady się różnią. W *Quaestiones Hebraicae* przywołuje przekład Akwili, który zwrot *fili Dei* rozumie jako „aniołowie” i Symmachusa jako „potężni”:

„Hebrajskie słowo ELOIM (אלהים) występuje w liczbie mnogiej. I oczywiście «Bóg» i «bogowie» wymawia się podobnie, dlatego Akwila odważył się napisać w liczbie mnogiej «synowie bogów», przez bogów rozumie on Świętych lub Anioły. «Bóg bowiem stanął w synagodze bogów: w środku osądza bogów» (Ps 81, 1). Stąd i Symmach podążając za tą myślą, przełożył: «Synowie widzieli córki potężnych ludzi»⁷⁵⁰.

Aby uzyskać pełną mozaikę tłumaczeń omawianego wyrażenia należy przywołać jeszcze przekład tłumaczy Septuaginty, którzy to wyrażenie

⁴⁸ W tym przypadku interpretacja miasta Babel jest prawdziwa, ponieważ słowo to pochodzi od hebrajskiego czasownika בבל – „pomieszać”, „zmieszać”. Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 127, nr 1216.

⁴⁹ Hieronimus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 10, 10, PL 23, 953B: „Nemrod, filius Chus, arripuit insuetam primus in populo tyrannidem, regnavitque in Babylone, quae ab eo, quod ibi confusae sunt linguae turrim aedificantium, BABEL (בבל) appellata est. Babel enim interpretatur «confusio»”, tłum. Józwiak, s. 56.

⁵⁰ Tamże 6, 2, PL 23, 947C - 948A: „Verbum Hebraicum ELOIM (אלהים), communis est numeri: et «Deus» quippe et «dii» similiter appellantur: propter quod Aquila plurali numero, «filios deorum» ausus est dicere: Deos intelligens, Sanctos, sive Angelos. «Deus enim stetit in synagoga deorum: in medio autem deos discernit» (Ps. 81, 1). Unde et Symmachus istiusmodi sensum sequens, ait: «Videntes filii potentium filias hominum», et reliqua”, tłum. Józwiak, s. 49.

przekładają dosłownie z języka hebrajskiego jako „synowie Boży”, z kolei Teodocjon ten zwrot rozumie tak jak Symmach. Św. Hieronim w Wulgacie pisze: *filii Dei*. Podobnie jak Pismo Święte, tak i starożytne przekłady komplikują ową kwestię. Pisarze żydowscy, jak Józef Flawiusz⁵¹, uważali „synów Bożych” za aniołów. Za tą opinią poszło wielu Ojców i pisarzy Kościoła, jak np. św. Ambroży⁵². Później Ojcowie Kościoła zaczęli uważać „synów Bożych” za ludzi sprawiedliwych, tj. potomków Seta. Za tym poglądem podąża między innymi św. Augustyn⁵³. Obydwa zapatrywania żyją do dziś.

h) Rozważania natury czysto gramatycznej. Komentator szcycący się swoją znajomością języka hebrajskiego, niejednokrotnie na kartach omawianego komentarza do Księgi Rodzaju opisuje się znajomością „świętego języka”. Takim przykładem może być Hieronimowy komentarz do Rdz 19, 36-38: „Et conceperunt duae filiae Lot de patre suo, et genuit primogenita filium, et vocavit nomen ejus Moab. Iste est pater Moabitarum usque in hanc diem. Et minor, et ipsa peperit filium, et vocavit nomen ejus Ammon id est, filius populi mei. Ipse est pater filiorum Ammon”. W tym passusie św. Hieronim wyjaśnia, że Moab⁵⁴ znaczy „z ojca”. Następnie, wyjaśniając etymologię imienia Ammon, opisuje się swoją znajomością gramatyki hebrajskiej⁵⁵:

„Moab tłumaczy się «z ojca» i jest to jedyna etymologia tego imienia. Tymczasem Ammon rozumie się jako «syn rodu mego», albo jak lepiej jest w hebrajskim (אֲמוֹנִי), to jest «syn ludu mego». Znaczenie słowa wyprowadza się tak, że z jednej części imienia wydobywa się właściwy sens, a z drugiej części pewną formę gramatyczną, ponieważ słowo AMMI, od którego nazwę otrzymali Ammonici, oznacza «mój lud»”⁵⁶.

Właściwa interpretacja Pisma Świętego jest dla Hieronima tematem bardzo ważnym, o czym świadczą liczne komentarze do ksiąg Starego, jak i Nowego

⁵¹ Por. Iosephus Flavius, *Antiquitates Judaicae* I 3, 1, ed. Niese, t. 1, s. 17.

⁵² Por. Ambrosius, *De Noe et arca* 4, 9, PL 14, 366B.

⁵³ Por. Augustinus, *De civitate Dei* 15, 22, PL 41, 467-468.

⁵⁴ Hebr. מוֹאָב. W tym miejscu św. Hieronim wyprowadza poprawnie etymologię tego imienia od wyrazów מֶן – „z” oraz אָב – „ojciec”. Por. Koehler – Baumgartner – Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 521, nr 4774.

⁵⁵ Hebr. אֲמוֹנִי. Po hebrajsku lud to עַם (por. tamże, t. 1, s. 781, nr 6913) i właściwością języka hebrajskiego jest to, że do każdego rzeczownika można dodać sufiksy zaimkowe i wówczas powstaje forma dzierżawcza. Tutaj do rzeczownika עַם dodano sufiks właściwy dla 1 osoby liczby pojedynczej, czyli ם, i dlatego Hieronim odnotowuje, że AMMI oznacza „mój lud”.

⁵⁶ Hieronymus, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim* 19, 36nn., PL 23, 967A: „Moab interpretatur, «ex patre»: et totum nomen etymologiam habet. Ammon vero, cuius quasi causa nominis redditur, «filius generis mei», sive ut melius est in Hebraeo (אֲמוֹנִי), «filius populi mei», sic derivatur, ut ex parte sensus nominis, ex parte ipse sit sermo: AMMI enim, a quo dicti sunt Ammonitae, vocatur «populus meus», tłum. Józwiak, s. 74-75.

Testamentu, dlatego podczas badania świętych ksiąg sięga do tekstu oryginalnego. Znajomość „świętego języka” pomaga mu uchwycić i zaakcentować niuanse językowe, które w studiowaniu Biblii stanowią rzecz fundamentalną. W niniejszym artykule ukazaliśmy Hieronimową znajomość języka hebrajskiego na kilku przykładach, ponieważ materiał zawarty w *Quaestiones Hebraicae in Genesim*, które stanowią podstawę do zaprezentowania znajomości świętego języka, jest niesamowicie obszerny.

Św. Hieronim w omawianym dziele stara się podać etymologię prawie każdego imienia i nazwy geograficznej. W jego czasach fascynacją znaczeniem imion była wzmocniana przekonaniem, że imiona występujące w Biblii zawierają ukryte znaczenie. Zdecydowana większość prób wskazania pochodzenia imion jest trafna. Nazwy własne wyjaśnia na bazie języka hebrajskiego, trwając w przekonaniu, że od niego pochodzą wszystkie języki świata. Zaslugi Hieronima są oczywiście ogromne, lecz niekiedy też się myli wyprowadzając etymologię danego słówka czy podając rodzaj wyrazu hebrajskiego. Przykłady na tego rodzaju problemy przedłożyliśmy także w tym artykule.

Reasumując, doskonała jak na tamte czasy, znajomość „świętego języka” sprawia, że w kwestiach wątpliwych św. Hieronim opowiada się za wyższością tekstu hebrajskiego nad przekładami. Książę Egzegetów w *Quaestiones Hebraicae in Genesim* ukazuje pewną metodę czytania oraz rozumienia Pisma Świętego i tym samym nakazuje i wzywa do nauki języków biblijnych, głównie hebrajskiego, do którego odwołuje się zawsze, ilekroć pojawiają się trudności interpretacyjne. Św. Hieronim będący *vir trilinguis* może stać się wzorem dla każdego egzegety. Pochylając się nad kartami Pisma Świętego powinien on być pomny słów mędrca:

„[Salomon] szukał mądrości bardziej niż inni ludzie i usiłował dotrzeć do jej sedna, lecz im bardziej szukał, tym mniej odnajdywał, a pogrążonego wśród ciemności otaczał mrok niewiedzy. Podobnie dzieje się z tym, kto zgłębia Pismo Święte: im więcej zaczyna wiedzieć, tym większa ciemność go ogarnia”⁵⁷.

⁵⁷ Tenze, *Commentarius in Ecclesiasten* 7, 23-24, PL 23, 1070B: „ultra omnes quae-sisse sapientiam, et tentasse ad finem illius pervenire, sed quanto plus quae-sierit, tanto minus reperisse, et in mediam demersum caliginem, tenebris ignorantiae circumdatum. Aliter: Vir qui eruditus fuerit in Scripturis, quanto plus scire coeperit, tanto ei in his quotidie oritur major obscuritas”, BOK 5, 97.

PRINCEPS EXEGETARUM AND HEBREW LANGUAGE
ON THE BASIS OF *QUAESTIONES HEBRAICAE IN GENESIM*

(Summary)

In this article we have tried to show St. Jerome's knowledge of Hebrew language basing on selected fragments of *Quaestiones Hebraicae in Genesim* (PL 23, 935A - 1010A). First of all, we tried to show how St. Jerome deals with text during translation of the Bible from Hebrew into Latin. In his work, St. Jerome tries to give the etymology of almost every proper name that appears in a given verse commented by him. St. Jerome's effort and merit in this field are of course enormous, but sometimes even he put wrong etymology. We have shown how the author of Vulgate explains the most common Hebrew expressions and how he attempts to improve the Septuagint, and we also put forward purely grammatical considerations that the commentator included in *Quaestiones Hebraicae*. St. Jerome's knowledge of the sacred language – perfect for those times – is a reason that in case of any doubts he is in favor of the superiority of *hebraica veritas* over translations of the Bible.

Key words: St. Jerome, *Quaestiones Hebraicae in Genesim*, *hebraica veritas*.

Słowa kluczowe: Św. Hieronim, *Quaestiones Hebraicae in Genesim*, *hebraica veritas*.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- AMBROSIUS, *De Noe et arca*, PL 14, 361-416.
 AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, PL 41, 13-804.
 HIERONYMUS, *Apologia adversus libros Rufini*, PL 23, 397-492.
 HIERONYMUS, *Commentarius in Ecclesiasten*, PL 23, 1009-1116, tłum. K. Bardski: Hieronim: *Komentarz do Księgi Eklezjastesa*, BOK 5, Kraków 1995, 24-152.
 HIERONYMUS, *Epistulae*, PL 22, 325-1224, *ŻMT* 54, 55, 61, 63 i 68 [wyd. łańskie-polskie, tekst łac. i oprac. H. Pietras, tłum. J. Czuj, oprac. M. Ożóg, t. 1-5], Kraków 2010-2013.
 HIERONYMUS, *Liber hebraicarum quaestionum in Genesim*, PL 23, 935A - 1010A, tłum. M. Józwiak: *Kwestie hebrajskie w Księdze Rodzaju św. Hieronima. Przekład i komentarz*, Wrocław 2010, 34-131.
 IOSEPHUS FLAVIUS, *Antiquitates Iudaicae*, ed. B. Niese: *Flavii Iosephi opera edidit et apparatus critico instruxit Benedictus Niese*, t. 1, Berlin 1887.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka, Kraków 1962.

Opracowania

- BURSTEIN E., *La compétence de Jérôme en hébreu. Explication de certaines erreurs*, REAug 21 (1975) 3-12.
 HAYWARD C.T.R., *Saint Jerome's Hebrew Questions on Genesis*, Oxford 1995.

- JAKUBIEC Cz., *Księga Hioba. Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz – ekskursy*, Poznań – Warszawa 1974.
- JAY P., *L'exégèse de saint Jérôme d'après son „Commentaire sur Isaïe”*, Paris 1985.
- KAMESAR A., *Jerome, Greek Scholarship and the Hebrew Bible. A study of the „Quaestiones Hebraicae in Genesim”*, Oxford 1993.
- KELLY J.N.D., *Hieronim. Życie, pisma, spory*, tłum. R. Wiśniewski, Warszawa 2003.
- KOEHLER L. – BAUMGARTNER W. – STAMM J.J., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, red. wyd. pol. P. Dec, t. 1-2, Warszawa 2008.
- NAUTIN P., *Hieronymus*, TRE XV 304-315.
- NAUTIN P., *Origène: Sa vie et son oeuvre*, Paris 1977.
- RAVASI G., *Hiob. Dramat Boga i człowieka*, tłum. B. Rzepka, t. 1, Kraków 2004.
- REBENICH S., *Jerome. The „Vir Trilinguis” and the „Hebraica Veritas”*, VigCh 47 (1993) 50-77.

